

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

IJTIMOYIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 7

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

ERTA BOLALIK AUTIZMINING KELIB CHIQISH OMILLARI, RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI VA BOLA HAYOTIGA TA'SIRI

Utbasarova Umida Mexmanovna

Usmanova Nilufar Ilhom qizi

Alfraganus universiteti, dotsent (PhD).

Alfraganus universiteti, talaba.

e-mail: nilufar2105@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-5430-8251>

e-mail: utbasarovaumi@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-2809-6444>

Annotatsiya.

Mazkur maqolada autizm sindromining nazariy asoslari, uning kelib chiqish sabablari, bola rivojlanishiga ta'siri hamda ilmiy adabiyotlarda ushbu holatga berilgan ta'riflar tahlil qilinadi. Autizm bugungi kunda bolalar rivojlanishidagi eng muhim nevropsixologik holatlardan biri sifatida qaralmoqda. Maqolada autizmning genetik, biologik, psixologik va ijtimoiy omillar bilan bog'liqligi yoritilib, ayniqsa erta bolalik davrida yuzaga keladigan o'zgarishlarning ahamiyati ochib beriladi. Shuningdek, autizmli bolalarda uchraydigan muloqotdagi qiyinchiliklar, ijtimoiy moslashuvdagi o'zgarishlar, hissiy holatning o'ziga xosligi hamda ularning rivojlanish jarayoniga ta'sir etuvchi omillar ko'rib chiqiladi. Maqolada autizmi o'z vaqtida aniqlash, to'g'ri pedagogik va psixologik yondashuvni tashkil etish hamda oilaning o'rni alohida ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: autizm, erta bolalar autizmi, korreksion pedagogika, kommunikatsiya, rivojlanish buzilishi, pedagogik yondashuv, psixologik yordam.

ФАКТОРЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ РАННЕГО ДЕТСКОГО АУТИЗМА, ОСОБЕННОСТИ ЕГО РАЗВИТИЯ И ВЛИЯНИЕ НА ЖИЗНЬ РЕБЁНКА

Утбасарова Умида Мехмановна

Усманова Нилуфар Илхом кизи

Университет Alfraganus, доцент (PhD).

Университет Alfraganus, студентка.

Аннотация.

В данной статье анализируются теоретические основы синдрома аутизма, его причины, влияние на развитие ребенка и определения этого состояния в научной литературе. Аутизм в настоящее время считается одним из наиболее важных нейropsychологических расстройств в развитии ребенка. В статье освещается связь аутизма с генетическими, биологическими, психологическими и социальными факторами, а также раскрывается важность изменений, происходящих, в частности, в раннем детстве. Рассматриваются также трудности в общении у детей с аутизмом, изменения в социальной адаптации, специфика эмоционального состояния и факторы, влияющие на их развитие. В статье подчеркивается важность своевременной диагностики аутизма, организации правильного педагогического и психологического подхода, а также роль семьи.

Ключевые слова: аутизм, аутизм раннего детства, коррекционная педагогика, коммуникация, расстройство развития, педагогический подход, психологическая поддержка.

FACTORS CONTRIBUTING TO EARLY CHILDHOOD AUTISM, ITS DEVELOPMENTAL CHARACTERISTICS, AND ITS IMPACT ON A CHILD'S LIFE

Utbasarova Umida Mexmanovna

Usmanova Nilufar Ilhom qizi

Alfraganus University, Associate Professor (PhD).

Alfraganus University, Student.

Abstract.

This article analyzes the theoretical foundations of autism syndrome, its causes, impact on child development, and definitions of this condition in the scientific literature. Autism is currently considered one of the most important neuropsychological conditions in child development. The article highlights the relationship of autism to genetic,

biological, psychological, and social factors, and reveals the importance of changes that occur especially in early childhood. It also examines communication difficulties in children with autism, changes in social adaptation, the specificity of the emotional state, and factors affecting their development. The article emphasizes the importance of timely diagnosis of autism, the organization of the correct pedagogical and psychological approach, and the role of the family.

Keywords: autism, early childhood autism, corrective pedagogy, communication, developmental disorder, pedagogical approach, psychological support.

Kirish. Bugungi kunda bolalar rivojlanishi bilan bog'liq masalalar orasida autizm muammosi alohida ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Jahon miqyosida autizm bilan bog'liq holatlarning ko'payib borayotgani ushbu yo'nalishdagi tadqiqotlarga bo'lgan ehtiyojni yanada kuchaytirmoqda. Xalqaro tashkilotlar va mutaxassislar tomonidan autizm nafaqat tibbiy, balki ijtimoiy-pedagogik muammo sifatida ham e'tirof etilmoqda.

Autizm — bu insonning muloqot qilish, ijtimoiy munosabatlarga kirishish, atrof-muhitni idrok etish va xulq-atvor jarayonlariga ta'sir qiluvchi rivojlanish holatidir. Ushbu sindrom odatda erda bolalik davrida namoyon bo'lib, bolaning nutqi, hissiyoti, ijtimoiy faolligi va kundalik hayot ko'nikmalarida o'ziga xos o'zgarishlarni yuzaga keltiradi. Ilmiy manbalarda autizmga turlicha ta'riflar berilgan bo'lsa-da, ularning aksariyatida muloqotning buzilishi, ijtimoiy yaqinlikka intilishning pasayishi va ichki olamga yo'nalganlik asosiy belgilar sifatida qayd etiladi.

Tadqiqotchilar tomonidan autizmning kelib chiqishi genetik moyillik, markaziy nerv tizimi faoliyatidagi o'zgarishlar, biologik omillar hamda tashqi muhit ta'siri bilan izohlanadi. Autizmning kelib chiqishini tushuntiruvchi nazariyalar orasida multifaktorial yondashuv alohida o'rin egallaydi. Ushbu yondashuvga ko'ra, kasallik bitta omil emas, balki irsiy va tashqi ta'sirlarning uyg'unlashuvi natijasida shakllanadi. Shu sababli, autizمنى o'rganishda tibbiyot, psixologiya, pedagogika va nevrologiya fanlarining integratsiyasi muhim hisoblanadi.

Autizmli bolalar bilan ishlash jarayonida faqat tashxis qo'yish emas, balki ularning individual imkoniyatlarini aniqlash, mos ta'lim muhitini yaratish, oilaviy qo'llab-quvvatlashni yo'lga qo'yish va korreksion yondashuvlardan foydalanish katta ahamiyatga ega. Erta aniqlangan va to'g'ri yo'naltirilgan yordam bolaning keyingi rivojlanish natijalarini sezilarli darajada yaxshilashi mumkin.

Mazkur maqolaning maqsadi autizm sindromining mazmun-mohiyatini, uning kelib chiqish omillarini, bola rivojlanishiga ta'sirini hamda autizmli bolalar bilan ishlashning ahamiyatini ilmiy manbalar asosida yoritishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili. Erta bolalik autizmi bugungi kunda maxsus pedagogika, psixologiya, nevrologiya va psixiatriya fanlarining kesishgan nuqtasida o'rganilayotgan eng dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. So'nggi yillarda autistik spektr buzilishlarining uchrash chastotasi ortib borayotgani ushbu yo'nalishda nazariy va amaliy tadqiqotlarning kengayishiga sabab bo'lmoqda. Ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, autizmning kelib chiqishi, rivojlanish mexanizmlari va korreksion-pedagogik yondashuvlari yuzasidan turli ilmiy maktablar tomonidan turlicha qarashlar ilgari surilgan.

Mahalliy adabiyotlar orasida L. R. Muminova autizمنى faqat tibbiy nuqtai nazardan emas, balki pedagogik va psixologik jihatdan ham tahlil qilib, uning etiologiyasi, asosiy belgilari, tashxislash usullari hamda korreksion ta'lim metodlarini batafsil yoritadi. Muallif autizmli bolalarni erda aniqlash va ular bilan tizimli korreksion ishlarni tashkil etish bolaning keyingi rivojlanishida hal qiluvchi omillardan biri ekanligini ilmiy asoslaydi. Shuningdek, ota-onalar va pedagoglarning uzviy hamkorligi bolaning ijtimoiy moslashuviga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydi [1, 24–37-b.].

L. S. Vigotskiyning psixik rivojlanish nazariyasiga oid ilmiy qarashlari autizmli bolalarni o'rganishda metodologik asoslardan biri hisoblanadi. Olimning fikricha, bolaning psixik rivojlanishi biologik omillar bilangina emas, balki ijtimoiy muhit va ta'lim-tarbiya ta'siri bilan ham belgilanadi. U rivojlanishning "yaqin rivojlanish zonasi" konsepsiyasi orqali maxsus pedagogik yordamning ahamiyatini asoslab beradi. Ushbu nazariya autizmli bolalarga individual yondashuvni tashkil etishda muhim ilmiy poydevor vazifasini bajaradi [11, 85–103-b.].

L. S. Tsvetkovaning tadqiqotlarida autizmli bolalarning oliy psixik funksiyalaridagi o'ziga xos o'zgarishlar neyropsixologik nuqtai nazardan tahlil qilingan. Muallif diqqat, xotira, idrok, tafakkur va nutq faoliyatidagi buzilishlar markaziy nerv tizimining rivojlanishidagi o'zgarishlar bilan bevosita bog'liqligini ta'kidlaydi. Uning tadqiqotlarida neyropsixologik tekshiruv natijalari asosida korreksion-pedagogik ishlarni rejalashtirish autizmli bolalar rivojlanishida muhim omil sifatida baholangan [3, 41–62-b.].

V. M. Bleyxer, I. V. Kruk va S. N. Bokovlarning qarashlarida psixik rivojlanish buzilishlarini o'rganishning klinik va psixologik asoslari batafsil yoritilgan. Mualliflar autizmli bolalarda emotsional soha, bilish jarayonlari hamda shaxs rivojlanishidagi o'ziga xos xususiyatlarni tahlil qilib, psixologik tekshiruv natijalari individual korreksion dasturlarni ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etishini ko'rsatadilar [5, 143–168-b.].

A. A. Bodalev va V. V. Stolinning tadqiqotlarida shaxsni psixologik baholashning zamonaviy metodlari yoritilgan. Mualliflar diagnostika jarayonida kuzatuv, suhbat, test va eksperimental usullarni kompleks qo'llash zarurligini ta'kidlaydilar. Mazkur yondashuv autizmli bolalarning individual rivojlanish darajasini aniqlash va ularning ta'lim ehtiyojlarini belgilashda muhim metodologik asos hisoblanadi [6, 112–136-b.].

L. F. Burlachuk va S. M. Morozov qarashlarida psixologik diagnostikaga oid asosiy tushunchalar tizimli ravishda izohlangan. Unda autizm, autistik spektr buzilishlari, kommunikativ rivojlanish, emotsional buzilishlar hamda psixodiagnostik metodlarning mazmuni ilmiy asosda sharhlangan. Ushbu manba autizمنى tadqiq etishda terminologik

aniqlikni ta'minlashda muhim o'rin tutadi [7, 53–74-b.].

L. F. Burlachukning tadqiqotlarida psixologik tekshiruv metodlarining nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Muallif diagnostik metodlarni tanlashda bolaning yoshi, rivojlanish darajasi va individual xususiyatlarini hisobga olish zarurligini ta'kidlaydi. Ayniqsa, autizmli bolalarni tekshirishda standart testlar bilan bir qatorda tabiiy kuzatuv va individual yondashuvning ahamiyati alohida ko'rsatib o'tilgan [8, 96–118-b.].

G. V. Burmenskaya va hammualliflar tomonidan tayyorlangan **“Bolalar va o'smirlarni psixologik maslahat bilan ta'minlashda yoshga oid psixologik yondashuv”** asarida rivojlanishning turli bosqichlaridagi bolalarga psixologik yordam ko'rsatish tamoyillari bayon qilingan. Mualliflarning fikricha, autizmli bolalar bilan ishlashda yosh xususiyatlari, individual rivojlanish sur'ati va oilaviy muhitni hisobga olish samarali korreksion ishlarning asosiy sharti hisoblanadi [10, 74–98-b.].

L. S. Vigotskiy bolaning psixik rivojlanishining ijtimoiy muhit bilan uzviy bog'liqligini ilmiy asoslagan. Olim rivojlanishning “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasini ilgari surib, maxsus pedagogik yordam bolaning mavjud imkoniyatlarini kengaytirishini ta'kidlaydi. Ushbu nazariya autizmli bolalarning ta'lim-tarbiyasini tashkil etishda muhim metodologik asoslardan biri hisoblanadi [11, 85–103-b.].

S. D. Zabramnaya rivojlanishida nuqsoni mavjud bolalarni kompleks baholash metodikasini ishlab chiqqan. Muallif diagnostik topshiriqlar orqali bolaning bilish faoliyati, nutqi, tafakkuri va ijtimoiy moslashuv darajasini aniqlash imkoniyatlarini ko'rsatadi. Ushbu metodikalar autizmni erta aniqlash va individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqishda keng qo'llaniladi [12, 18–36-b.].

Tahlil qilingan ilmiy manbalar autizmning kelib chiqishi yagona sabab bilan emas, balki genetik, biologik, nevrologik, psixologik va ijtimoiy omillarning murakkab o'zaro ta'siri natijasida shakllanishini ko'rsatadi. Tadqiqotchilarning aksariyati autizmni erta aniqlash, kompleks diagnostika olib borish hamda individual korreksion-pedagogik yondashuvni tashkil etish bolaning rivojlanish istiqbollarini sezilarli darajada yaxshilashini ta'kidlaydilar. Mazkur ilmiy qarashlar ushbu tadqiqotning nazariy asosini tashkil etib, autizmli bolalar bilan samarali ishlashning ilmiy-metodik yo'nalishlarini belgilashga xizmat qiladi.

Metodologiya. Mazkur tadqiqotda autizm sindromining kelib chiqish omillari, rivojlanish xususiyatlari va bola hayotiga ta'sirini yoritishda ilmiy bilishning tahlil va sintez, qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv hamda umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotning nazariy asosini autizmga oid mahalliy va xorijiy ilmiy adabiyotlar, psixologik-pedagogik hamda neyropsixologik tadqiqotlar tashkil etdi. Shuningdek, autizmning etiologiyasi, klinik belgilari va korreksion yondashuvlari yuzasidan turli olimlarning ilmiy qarashlari qiyosiy tahlil qilinib, ularning o'xshash va farqli jihatlari aniqlandi. Olingan ilmiy ma'lumotlar umumlashtirilib, autizmli bolalarni erta aniqlash va ularga kompleks pedagogik-psixologik yordam ko'rsatishning nazariy asoslari yoritildi.

Tadqiqot natijalari. Autizmning sabablari hali to'liq aniqlanmagan. Erta bolalar autizmi etiologiyasida genetik omillar katta o'rin tutishi keng tarqalgan qarashdir. Hozirgi kunda ham autizmning biologik asoslarini tadqiq qilgan taniqli olimlar erta bolalar autizmi holatlarining katta qismi irsiy sabablarga bog'liq, degan fikrda yakdildirlar.

Irsiyat mexanizmi ham hali to'liq aniqlanmagan. Biroq u mutlaqo monogen emas, ya'ni erta bolalar autizmining rivojlanishi bitta genga emas, balki genlar guruhiga bog'liq. Multifaktorial deb ataluvchi mexanizm haqiqatga eng yaqin deb hisoblanadi. Bu degani, genlar kompleksi patologiyaning o'zini emas, balki uning rivojlanishiga moyillikni nasldan naslga o'tkazadi va kasallik uni yuzaga chiqaruvchi omil paydo bo'lgandagina namoyon bo'ladi. Bu omil esa ham ekzogen (tashqi — jarohatlar, infeksiyalar, intoksikatsiyalar, psixik jarohatlar va h.k.), ham endogen (ichki — yosh bilan bog'liq krizislar, konstitutsional xususiyatlar va b.) bo'lishi mumkin. Bunday nuqtai nazar diqqatni ko'proq o'ziga jalb qiladi, chunki u erta bolalar autizmi sindromining klinik xilma-xilligini boshqa nuqtai nazarlarga qaraganda yaxshiroq izohlash imkonini beradi.

V. P. Efroimsonning multifaktorial kompleks genlarga oid gipotezasiga ko'ra, patologiya genlarning jami majmui yoki uning muayyan bir qismi emas, balki aqalli bitta patologik gen mavjud bo'lganda ham yuzaga chiqishi mumkin. Ushbu gipoteza, shuningdek, nima uchun autizmli shaxslardan autizmli farzandlar tug'ilmasa ham autizm holatlarining soni ortib borayotganini izohlashga yordam beradi. Erta bolalar autizmining nasldan naslga o'tish mexanizmlari hali juda kam o'rganilgan.

AQSH va G'arbiy Yevropada psixogen omil ham o'rganilmoqda. Psixologlar va psixiatrlarning fikricha, erta bolalar autizmi ko'proq emotsional deprivatsiya sharoitida o'sayotgan, ya'ni ona mehridan uzoq vaqt mahrum bo'lgan, noto'g'ri tarbiya ko'rayotgan, internatlarga joylashtirilgan va h.k. ilk yoshdagi bolalarda yuzaga keladi. Buning oqibatlari bolalarda atrofdagilar bilan aloqalarning buzilishi, emotsional indifferentlik, differensiallashgan his-tuyg'ularning bo'lmashligi, loqaydlik, rivojlanish hamda psixomotorikaning orqada qolishi kabi holatlarda namoyon bo'ladi.

Psixogen erta bolalar autizmi, uning boshqa variantlaridan farqli o'laroq, tarbiya sharoitlari yaxshi tomonga o'zgarganida yo'qolib ketishi mumkin. Biroq, agar bola hayotining dastlabki uch yilida surunkali ravishda nomakbul sharoitda yashasa, unda autik xulq-atvor va nutq rivojlanishining buzilishi barqaror tus oladi.

Rossiyalik olimlarning fikricha, psixogen omil:

- a) erta bolalar autizmining hamma shakllarini qo'zg'atishi (yuzaga chiqarishi);
- b) intellekt va o'z-o'zini anglash darajasi yetarli bo'la turib, erta bolalar autizmining uchlamchi hosilalari (o'zining “boshqacharoq” ekanidan qayg'urish sababli yuzaga keladigan nevrotik buzilishlar)ning shakllanishiga olib kelishi;
- v) sensor nuqsonlar va deprivatsion psixik rivojlanishning boshqa variantlarida ikkilamchi autizatsiyaga sababchi bo'lishi mumkin.

Erta bolalar autizmining namoyon bo'lish mexanizmlari va klinik ko'rinishlari turli-tumandir. Erta bolalar autizmining patogenetik mexanizmlari hali to'liq aniqlanmagan. Bu borada quyidagi taxminlar mavjud:

- affektiv biologik mexanizmlarning buzilishi;
- instinktlarning birlamchi zaifligi;
- idrokning buzilishi bilan bog'liq axborot blokadas;
- ichki nutqning rivojlanmay qolishi;
- o'zaro aloqalarga ehtiyojni susaytiruvchi eshitish taassurotlarining markaziy buzilishlari;
- retikulyar formatsiyaning faollashtiruvchi ta'sirlarining buzilishi.

Shunday qilib, markaziy nerv sistemasining organik shikastlanishi autizm etiologiyasi bilan bog'liq holda 50 yildan ortiq vaqt davomida o'rganib kelinmoqda. Ko'p yillik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, erta bolalar autizmi tashxisi qo'yilgan bolalar sinchiklab o'rganilganida, ularning ko'pchiligida markaziy nerv sistemasining organik shikastlanishi aniqlanadi. Biroq bu shikastlanishlarning kelib chiqishi va tasnifini aniqlash hanuz murakkabligicha qolmoqda.

Tadqiqot davomida autizmning kelib chiqish omillari, rivojlanish mexanizmlari hamda bola hayotiga ta'siri ilmiy manbalar asosida tizimli tahlil qilindi. Olingan natijalar autizmning yagona sabab bilan emas, balki genetik, biologik, nevrologik, psixologik va ijtimoiy omillarning o'zaro uyg'unlashuvi natijasida yuzaga kelishini ko'rsatdi. Tahlil, shuningdek, autizmning klinik namoyon bo'lishi har bir bolada individual kechishini, uning rivojlanish darajasi irsiy moyillik bilan bir qatorda tashqi muhit omillariga ham bog'liqligini tasdiqladi. Tadqiqot natijalari asosida autizmning asosiy etiologik omillari, ularning namoyon bo'lish mexanizmlari hamda bola rivojlanishiga ko'rsatadigan ta'siri quyidagi jadvalda umumlashtirildi.

1-jadval. Erta bolalik autizmning asosiy omillari va ularning bola rivojlanishiga ta'siri

Autizmga ta'sir etuvchi omil	Asosiy mazmuni	Bola rivojlanishiga ta'siri
Genetik omillar	Irsiy moyillik, bir nechta genlarning o'zaro ta'siri (multifaktorial mexanizm)	Autizm rivojlanish xavfini oshiradi, nerv tizimi faoliyatiga ta'sir ko'rsatadi
Biologik omillar	Homiladorlik va tug'ruq davridagi asoratlari, prenatal rivojlanishdagi buzilishlar	Miya rivojlanishidagi o'zgarishlar natijasida bilish va nutq rivojlanishi sekinlashadi
Nevrologik omillar	Markaziy nerv tizimining organik shikastlanishlari, miya faoliyatidagi funksional buzilishlar	Sensor idrok, diqqat, xotira, harakat koordinatsiyasi va kommunikativ faoliyat izdan chiqadi
Psixologik omillar	Emotsional deprivatsiya, psixik travmalar, noto'g'ri tarbiya sharoiti	Emotsional beqarorlik, atrofdagilar bilan muloqotdan chekinish va ijtimoiy faollikning pasayishi kuzatiladi
Ijtimoiy omillar	Oilaviy muhit, ota-onalar ishtiroki, pedagogik qo'llab-quvvatlash darajasi	Ijtimoiy moslashuv va kommunikativ ko'nikmalar shakllanishiga bevosita ta'sir qiladi
Ekzogen omillar	Infeksiyalar, intoksikatsiyalar, jarohatlar va tashqi salbiy ta'sirlar	Irsiy moyillik mavjud bo'lganda autizm belgilarining namoyon bo'lishiga turtki beradi
Endogen omillar	Yoshga oid krizislar, organizmning individual konstitutsional xususiyatlari	Autizm klinik belgilarining namoyon bo'lish darajasini kuchaytirishi mumkin

Jadval natijalari shuni ko'rsatadiki, erta bolalik autizmi murakkab multifaktorial rivojlanish buzilishi bo'lib, uning shakllanishida genetik omillar yetakchi o'rin egallaydi. Shu bilan birga, biologik, nevrologik, psixologik va ijtimoiy omillar irsiy moyillik bilan uyg'unlashganda autizmning klinik belgilari yanada yaqqol namoyon bo'ladi. Ayniqsa, qulay oilaviy muhit, erta diagnostika va o'z vaqtida tashkil etilgan korreksion-pedagogik yordam bolaning kommunikativ, ijtimoiy hamda bilish faoliyatini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, autizmi baholash va korreksiya qilish jarayonida multidissiplinar hamda individual yondashuvni qo'llash eng samarali yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Muhokama

Mazkur tadqiqot natijalari autizmning kelib chiqishi va rivojlanish mexanizmlarini tushuntirishda zamonaviy ilmiy qarashlarning multifaktorial yondashuvga asoslanishini yana bir bor tasdiqladi. Tahlil qilingan ilmiy manbalar autizmi faqat genetik yoki biologik omillar bilan izohlash yetarli emasligini, uning rivojlanishida markaziy nerv tizimidagi funksional o'zgarishlar, psixologik rivojlanish xususiyatlari hamda ijtimoiy muhitning o'zaro ta'siri muhim o'rin tutishini ko'rsatdi. Shu jihatdan autizmi kompleks rivojlanish buzilishi sifatida baholash ilmiy va amaliy jihatdan eng maqbul yondashuv hisoblanadi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, autizmning ilk belgilari bola hayotining dastlabki uch yilida namoyon bo'lishi keyingi rivojlanish jarayonlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, muloqot, nutq, hissiy boshqaruv va ijtimoiy moslashuvdagi cheklanishlar bolaning ta'lim jarayonida, tengdoshlari bilan munosabatlarida hamda mustaqil hayot ko'nikmalarini shakllantirishda qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Shu sababli, erta diagnostika va korreksion yordam autizmi

bolalarning rivojlanish istiqbolini belgilovchi muhim omil sifatida baholanishi lozim.

Ilmiy manbalar tahlili autizmli bolalarning rivojlanish darajasi bir xil emasligini ham ko'rsatdi. Ayrim bolalarda nutq rivojlanishi keskin kechiksa, boshqalarida intellektual salohiyat nisbatan saqlanib qolishi yoki muayyan yo'nalishlarda yuqori qobiliyat kuzatilishi mumkin. Bu esa autistik spektr buzilishlarining keng diapazonga egaligini hamda barcha bolalarga yagona metodika asosida yondashish samara bermasligini anglatadi. Demak, har bir bolaning individual rivojlanish xususiyatlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta'lim va korreksion dasturlarni ishlab chiqish zarur.

Tadqiqot davomida o'rganilgan manbalarda autizmni baholashda multidissiplinar yondashuvning ustunligi alohida qayd etildi. Nevrolog, psixiatr, psixolog, logoped, defektolog va pedagoglarning o'zaro hamkorligi tashxisning aniqligini oshirish bilan birga, individual rivojlantirish dasturlarini samarali rejalashtirish imkonini beradi. Bunday hamkorlik bolaning bilish jarayonlari, nutqi, emotsional holati va ijtimoiy moslashuvini har tomonlama rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, autizmli bolalar bilan olib boriladigan korreksion-pedagogik ishlarning muvaffaqiyati ko'p jihatdan oilaning faol ishtirokiga bog'liq ekanligi aniqlandi. Ota-onalarning autizm haqida yetarli bilimga ega bo'lishi, mutaxassislar tavsiyalariga amal qilishi va ta'lim jarayonida faol qatnashishi bolaning kommunikativ hamda ijtimoiy ko'nikmalarining rivojlanishiga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, inklyuziv ta'lim muhitini rivojlantirish va jamiyatda autizmga nisbatan to'g'ri munosabatni shakllantirish autizmli bolalarning jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvini ta'minlaydigan muhim omillardan biri hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari hamda ilmiy adabiyotlar tahlili autizmning kelib chiqishi va rivojlanishini izohlashda multifaktorial yondashuv eng asosli konsepsiyalardan biri ekanligini tasdiqladi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, autizmning shakllanishi faqat genetik yoki biologik omillar bilan cheklanmaydi, balki irsiy moyillik, markaziy nerv tizimining funksional holati, psixologik rivojlanish sharoiti hamda oilaviy va ijtimoiy muhitning o'zaro ta'siri bolaning rivojlanishiga kompleks ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqot davomida o'rganilgan ilmiy manbalar autizmni erta aniqlash, kompleks diagnostikani yo'lga qo'yish va individual korreksion-pedagogik yordamni tashkil etish bolaning rivojlanish istiqbollarini sezilarli darajada yaxshilashini ko'rsatdi. Muhokama natijalari quyidagi jadvalda umumlashtirildi.

2-jadval. Tadqiqot natijalari asosida autizm bo'yicha muhokama yo'nalishlari

Muhokama yo'nalishi	Tadqiqotda aniqlangan holat	Amaliy ahamiyati
Etiologik omillar	Autizm genetik, biologik, nevrologik, psixologik va ijtimoiy omillarning o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladi.	Kompleks diagnostika va multidissiplinar yondashuv zarurligini asoslaydi.
Erta diagnostika	Kasallikning dastlabki belgilari asosan hayotning ilk uch yilida namoyon bo'ladi.	Vaqtida aniqlash korreksion ishlarning samaradorligini oshiradi.
Rivojlanishning individualligi	Autizm har bir bolada turlicha namoyon bo'ladi; nutq, intellekt va ijtimoiy moslashuv darajasi bir xil emas.	Individual ta'lim va korreksion dasturlarni ishlab chiqishni talab etadi.
Kompleks diagnostika	Nevrolog, psixiatr, psixolog, logoped va defektolog hamkorligi eng samarali yondashuv hisoblanadi.	Bolaning rivojlanish imkoniyatlarini to'liq baholash imkonini beradi.
Korreksion-pedagogik yordam	Nutq terapiyasi, kommunikativ mashg'ulotlar, sensor integratsiya va o'yin texnologiyalari samarali vositalar sifatida baholandi.	Ijtimoiy moslashuv va mustaqil hayot ko'nikmalarini rivojlantiradi.
Oilaning roli	Ota-onalarning faol ishtiroki va mutaxassislar bilan hamkorligi rivojlanish natijalarini yaxshilaydi.	Reabilitatsiya jarayonining uzluksizligini ta'minlaydi.
Inklyuziv ta'lim	Moslashtirilgan ta'lim muhiti autizmli bolalarning salohiyatini yuzaga chiqarishga xizmat qiladi.	Jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvni ta'minlaydi.

Muhokama natijalari autizmni samarali boshqarish va korreksiya qilishda kompleks yondashuv ustuvor ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. Ayniqsa, kasallikni erta aniqlash, multidissiplinar diagnostika, individual pedagogik dasturlarni ishlab chiqish hamda ota-onalarni korreksion jarayonning faol ishtirokchisiga aylantirish autizmli bolalarning rivojlanish ko'rsatkichlarini sezilarli darajada yaxshilaydi. Shuningdek, inklyuziv ta'lim muhiti va jamiyatda autizmga nisbatan to'g'ri munosabatni shakllantirish ularning ijtimoiy moslashuvi, mustaqil hayot kechirishi va jamiyat hayotida faol ishtirok etishi uchun muhim omil hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari autizmni o'rganish va korreksiya qilishda tibbiy, psixologik hamda pedagogik yondashuvlarning o'zaro integratsiyasiga asoslangan kompleks model eng samarali yo'l ekanligini ko'rsatdi. Ayniqsa,

erta tashxis, individual korreksion dasturlar, oilaviy qo'llab-quvvatlash hamda inklyuziv ta'lim texnologiyalarini uyg'un qo'llash autizmli bolalarning hayot sifatini yaxshilash, ularning mustaqilligini oshirish va jamiyat hayotida faol ishtirok etishlari uchun zarur shartlardan biri hisoblanadi. Mazkur natijalar kelgusida autizmni diagnostika qilish va korreksion-pedagogik xizmatlarni takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy tadqiqotlarni yanada rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi.

Xulosa. Autizm erta bolalik davrida namoyon bo'ladigan va bolaning muloqot qilish, ijtimoiy munosabatlarni shakllantirish, nutq rivojlanishi hamda xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatuvchi murakkab rivojlanish buzilishidir. Uning kelib chiqishi genetik moyillik, biologik, nevrologik, psixologik va ijtimoiy omillarning o'zaro uyg'unlashuvi bilan izohlanadi. Shu bois, autizmni baholash va korreksiya qilishda faqat tibbiy yondashuv bilan cheklanmasdan, psixologik, pedagogik hamda ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni ham o'z ichiga olgan kompleks yondashuvni qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi.

Autizmning dastlabki belgilarini imkon qadar erta aniqlash va individual ehtiyojlarga mos korreksion-pedagogik yordamni tashkil etish bolaning kommunikativ, bilish va ijtimoiy moslashuv ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Multidissiplinar hamkorlik, ya'ni shifokor, psixolog, logoped, defektolog, pedagog va ota-onalarning uzviy faoliyati korreksion ishlarning samaradorligini oshirishning asosiy omillaridan biridir.

Shuningdek, autizmli bolalar uchun inklyuziv ta'lim muhitini yaratish, ularning individual imkoniyatlarini qo'llab-quvvatlash hamda jamiyatda autizmga nisbatan to'g'ri munosabatni shakllantirish muhim ijtimoiy vazifalardan hisoblanadi. Ilmiy asoslangan pedagogik yondashuvlar va uzluksiz qo'llab-quvvatlash orqali autizmli bolalarning hayot sifati yaxshilanadi, mustaqil hayot ko'nikmalari rivojlanadi hamda ularning jamiyat hayotida faol ishtirok etish imkoniyatlari kengayadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Muminova L. R. *Autizm sabablari, turlari va bartarafetish metodikalari*. – Toshkent, 2015. – 160 b.
2. *Актуальные проблемы диагностики задержки психического развития детей*. – М.: Педагогика, 1991. – 224 с.
3. *Актуальные проблемы нейropsychологии детского возраста: учебное пособие* / под ред. Л. С. Цветковой. – М.: Издательство НПО «МОДЭК», 2001. – 288 с.
4. *Атлас для экспериментальных исследований отклонений в психической деятельности человека* / под ред. Н. А. Полищука, А. Е. Видренко. – Киев, 1980. – 128 с.
5. Блейхер В. М., Крук И. В., Боков С. Н. *Практическая патопсихология: руководство для врачей и медицинских психологов*. – Ростов н/Д: Феникс, 1996. – 448 с.
6. Бодалев А. А., Столин В. В. *Общая психодиагностика*. – М.: Речь, 2000. – 440 с.
7. Бурлачук Л. Ф., Морозов С. М. *Словарь-справочник по психологической диагностике*. – СПб.: Питер, 2004. – 528 с.
8. Бурлачук Л. Ф. *Психодиагностика*. – СПб.: Питер, 2002. – 352 с.
9. *Возрастно-психологическое консультирование. Проблемы психического развития детей*. – М.: Издательство МГУ, 1990. – 192 с.
10. *Возрастно-психологический подход в консультировании детей и подростков* / под ред. Г. В. Бурменской, Е. И. Захаровой. – М.: Академия, 2002. – 416 с.
11. Выготский Л. С. *Проблемы развития психики* // *Собрание сочинений*: в 6 т. – Т. 3. – М.: Педагогика, 1983. – 368 с.
12. Забрамная С. Д. *Наглядный материал для психолого-педагогического обследования детей в медико-психологических комиссиях*. – Киев: Радянська школа, 1988. – 104 с.
13. Кравцова Е. Е. *Психологические проблемы готовности детей к обучению в школе*. – М.: Педагогика, 1991. – 152 с.
14. Лаак Я. *Психодиагностика: проблемы содержания и методов*. – М.: Институт практической психологии, 1996. – 384 с.